

Grzegorz Tylec¹

Dobra osobiste a inne dobra prawne o charakterze osobistym chronione *post mortem*

1. Wstęp

W polskiej nauce i judykaturze jako ugruntowany należy traktować pogląd, zgodnie z którym dobra osobiste są tak silnie związane z osobą, której dotyczą, że wraz z nią powstają i wygasają. Są niezbywalne i nie podlegają dziedziczeniu². Wykładnia gramatyczna art. 24 k.c. wskazuje na to, że przepis art. 23 k.c. odnosi się jedynie do ochrony interesów osobistych osób żyjących. W literaturze wskazano, że pośmiertna ochrona czci, dobrego imienia, nazwiska oraz innych elementów tożsamości osoby zmarłej, realizowana w oparciu o konstrukcję praw podmiotowych do dóbr osobistych, może być realizowana jedynie przez osoby żyjące, gdyż prawa podmiotowe przysługujące niegdyś osobom zmarłym wygasły wraz z chwilą ich śmierci³.

Z analizy niektórych regulacji prawnych o charakterze cywilnoprawnym wynika jednak, że prawa osobiste osób fizycznych podlegają ochronie prawnej także po ich śmierci. Regulacjami takimi są m.in. art. 16 pr. aut.⁴ w zw. z art. 78 pr. aut., art. 43⁵ § 3 k.c., i art. 43⁸ § 1 k.c., oraz regulacje ustawy z 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina⁵.

¹ Dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie.

² Zob.: Z. Radwański (red.), *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2006, s. 30; S. Grzybowski, *Dobra osobiste osób fizycznych i prawnych*, w: *System Prawa Cywilnego*. t. 1: *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Warszawa 1974, s. 296; A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 97–109.

³ Zob. A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 41 i n. oraz powołana tam literatura.

⁴ Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2006 r. Nr. 90, poz. 631 ze zm.), dalej: pr. aut.

⁵ Ustawa z 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina (Dz. U. Nr 16, poz. 168), dalej: u.o.d.

W celu porównania konstrukcji cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych z art. 23 k.c. z konstrukcją autorskich praw osobistych, które w przeciwieństwie do dóbr osobistych prawa cywilnego nie gasną ze śmiercią osoby fizycznej, pokrótce scharakteryzować należy w sposób ogólny treść regulacji prawnej odnoszącej się do autorskich praw osobistych.

2. Autorskie prawa osobiste przysługujące zmarłym

Prawa osobiste wymienione w art. 16 pr. aut. realizują pewien schematyczny (i *de facto* sztuczny) podział uprawnień prawnoautorskich na dwie kategorie: autorskie prawa osobiste opisane w art. 16 oraz autorskie prawa majątkowe ujęte w treści oddziału drugiego (art. 17 i n.)⁶. Jedną z konsekwencji dualistycznej budowy polskiej ustawy jest założenie, że autorskie uprawnienia osobiste mogą przysługiwać jedynie twórcy lub współtwórcom nawet po ich śmierci (zob. art. 78 ust. 2 i 3 pr. aut.) podmiotom prawa cywilnego. Artykuł 16 ma na celu ochronę więzi „twórcy z utworem”, pojmowanej jako szczególnego rodzaju stosunek psychiczny (uczuciowy), który żywi autor w stosunku do dzieła, które stworzył. Ów związek natury psychicznej (czy emocjonalnej) ma charakter nieograniczony w czasie i nie podlegający zrzeczeniu lub zbyciu. „Więź jest emanacją osobowości twórcy, jego godności stanowiącej prąźródło wszelkich przysługujących mu dóbr osobistych”⁷.

Generalnie autorskie dobra osobiste wymienione w treści art. 16 pr. aut., podobnie jak dobra osobiste prawa cywilnego, uznaje się za dobra prawne o charakterze niemajątkowym. Jak zauważono w piśmiennictwie, prawa osobiste coraz częściej stają się pretekstem do generowania korzyści majątkowych. Można powiedzieć, że wbrew pierwotnym założeniom służą realizacji interesów majątkowych. Sytuacja taka ma zazwyczaj miejsce, gdy prawa autorskie osobiste są wykonywane po śmierci twórcy przez osoby bliskie. Nie inaczej jest też, gdy zezwolenie na dokonanie zmian w dziele architektonicznym twórcą uzależnia od powierzenia mu przygotowania planów przebudowy czy projektu technicznego⁸. Artykuł 78 ust. 1 wskazuje roszczenia twórcy, które może

⁶ M. Poźniak-Niedzielska M (red.), J. Szczotka, M. Mozgawa, *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Lublin 2007, s. 44 i n.

⁷ K. Czub, *O konstrukcji intelektualnych dóbr osobistych*, ZNUJ 2012, nr 1, s. 19–42.

⁸ J. Barta, R. Markiewicz, *Erozja czy rozwój*, „Rzeczpospolita” 2002, nr 1, s. C 3.

on podnosić w sytuacji naruszenia lub zagrożenia naruszeniem przysługujących mu autorskich praw osobistych. Czynną legitymację procesową do dochodzenia roszczeń w sprawach o naruszenie autorskich praw osobistych oraz wykonywania tych praw po śmierci twórcy określa art. 78 ust. 2 do 4 pr. aut.

Przepis ten stanowi, że prawo do wniesienia powództwa o ochronę autorskich praw osobistych przysługuje jedynie twórcy. Biernie legitymowana jest zawsze osoba, która bezprawnie narusza treść autorskich praw osobistych a także z mocy art. 422 k.c. podżegacz, pomocnik oraz osoba, która świadomie skorzystała z dokonanego naruszenia⁹. Z wykładni art. 78 ust. 2 pr. aut. wynika, że po śmierci twórcy, następujące osoby: osoba wskazana przez twórcę, małżonek, zstępni, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa, nabywają na skutek śmierci twórcy legitymację do wykonywania uprawnień osobistych zmarłego twórcy. Zasadą jest, że to twórca decyduje o tym, kto będzie po jego śmierci uprawniony do wykonywania uprawnień z art. 78. Osoby wymienione w treści art. 78 ust. 2 i art. 78 ust. 4 (właściwa organizacja zbiorowego zarządzania) nabywają uprawnienie do eksploatacji i ochrony autorskich praw osobistych tylko, gdy brakuje odmiennej woli autora w tej kwestii. Przepisy prawa nie wprowadzają żadnych wymogów w zakresie formy oświadczenia woli twórcy, w jakiej powinien wyrazić swą wolę w sprawach wykonywania lub ochrony swych praw osobistych. W sytuacji, gdy do wykonywania praw uprawnionych jest kilka podmiotów, wobec braku odmiennej umowy między nimi, do skutecznego działania niezbędna jest zgoda wszystkich uprawnionych. Wymienione w treści art. 78 ust. 4 pr. aut. organizacje i stowarzyszenia mogą wykonywać swe uprawnienie (polegające jedynie na wytaczaniu powództw) niezależnie od podmiotów wymienionych w art. 78 ust. 2 pr. aut. Przepisy art. 78 pr. aut. stosować należy odpowiednio do artystycznych wykonań (art. 92 pr. aut.) w zakresie ochrony interesów osobistych pozostałych podmiotów praw pokrewnych stosować należy art. 23 i art. 24 k.c. dotyczące ochrony dóbr osobistych. W orzecznictwie stwierdzono, że przepisy ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych regulują zarówno ochronę dóbr osobistych twórców (art. 78 pr. aut.), jak i ich autorskich praw majątkowych (art. 79 i art. 80 pr. aut.). Nie znaczy to jednak, iż stanowią one wyłączną podstawę dochodzenia tych roszczeń. W myśl bowiem § 3 art. 24 k.c. reguły odpowiedzialności kodeksowej pozostają

⁹ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 20 sierpnia 2008 r. (IACa 529/08), LEX nr 499201.

w kumulatywnym zbiegu ze wskazanymi przepisami pr. aut. co oznacza, że środki ochrony przewidziane jednymi i drugimi przepisami mogły być w sprawie stosowane zarówno kumulatywnie, jak i alternatywnie. Decydujący w tej mierze powinien być wybór osoby zainteresowanej¹⁰.

Problemem rozważanym w nauce stała się wzajemna relacja dóbr osobistych prawa cywilnego (art. 23 k.c.) oraz autorskich praw osobistych opisanych a art. 16 pr. aut. Dominujący obecnie w literaturze pogląd sprowadza się do tego, iż prawa osobiste wymienione w art. 16 pr. aut. są dobrami osobistymi twórcy, przepis ten zaś szczególnym rozwinięciem treści art. 23 k.c.¹¹. Można wskazać jednak poglądy przedstawicieli doktryny prawa, którzy wyraźnie rozdzielają kwestię ochrony praw osobistych prawa autorskiego od dóbr osobistych prawa cywilnego. Poglądy te możemy podzielić na takie, które odmawiają prawom autorskim, wskazanym w art. 16 pr. aut., miana dóbr osobistych¹² oraz takie, które prawa autorskie osobiste traktują jako jeden z podzbiorów zawierający się w szerokiej kategorii dóbr osobistych prawa cywilnego¹³.

Prawo autorskie określa się jako zespół przepisów regulujących stosunki społeczne powstające w związku z dokonaniem dzieła o charakterze twórczym. Główny trzon tych przepisów stanowią regulacje prawa cywilnego, gdyż opierają się na zasadzie kreowania cywilnych praw podmiotowych. Przepisy umieszczone w ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych nie regulują jednak w sposób wyczerpujący całości problematyki związanej z ochroną twórczości, nie zawierają bowiem wszystkich wchodzących w grę przepisów ogólnych. Prawidłowa ocena sytuacji prawnej twórcy lub jego następców prawnych. może być prawidłowo oceniona po sięgnięciu do przepisów Kodeksu cywilnego¹⁴. Powyższa zasada odnosi się także, jak się wydaje, do kwestii ochrony praw osobistych twórców. Konstrukcja dóbr osobistych prawa cywilnego

¹⁰ Wyrok SN z 5 stycznia 2001 r. (V CKN 499/00), LEX nr 53112.

¹¹ R. Markiewicz, *Dzieło literackie i jego twórca w polskim prawie autorskim*, Kraków 1984, s. 89–91; zob. także orzeczenie SN z 30. października 1991 r. (I A Cr 436/91), niepubl.

¹² Zob. A. Wojciechowska, *Czy autorskie dobra osobiste są dobrami osobistymi prawa cywilnego?*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1994, nr 4, s. 370 i n.; P. Białecki, *Prawa czy dobra osobiste twórcy?*, „Monitor Prawniczy” 2003, nr 15, s. 679 i n.

¹³ Zob. szerzej G. Tylec, *Dobra osobiste prawa cywilnego jako niezależna od prawa autorskiego podstawa ochrony interesów twórczych*, „Monitor Prawniczy” 2012, nr 10, s. 526–533.

¹⁴ Zob. S. Grzybowski w: *System....* t. 13, s. 5–6.

z całą pewnością może być więc wykorzystywana do ochrony interesów osobistych podmiotów, które nabyły autorskie prawa majątkowe i pozbawione są możliwości korzystania z ochrony, która płynie z treści art. 16 pr. aut. Sytuacja taka będzie miała miejsce w przypadku stworzenia utworu pracowniczego, do którego autorskie prawa majątkowe nabył pracodawca. Jak stwierdzono w literaturze „uwzględniać (...) należy istnienie niezależnej ochrony dóbr osobistych osób prawnych – art. 23 i art. 24 k.c. w zw. z art. 43 k.c. – która może znaleźć zastosowanie także do ochrony pozamajątkowych interesów zakładu pracy zatrudniającego twórcę”¹⁵. Podobnie producentom programów komputerowych mogą przysługiwać jedynie prawa osobiste określone w art. 23 k.c. w zw. z art. 43 k.c. gdyż autorskie prawa osobiste mogą powstać tylko na rzecz twórcy.

Rozważając w literaturze problem zakresu ochrony „twórczości artystycznej i naukowej” wymienionej w art. 23 k.c. wskazywano, że pojęcie to ma szerszy zakres niż pojęcie „autorskie dobra osobiste”¹⁶.

Z przedstawionych powyżej rozważań wynika, że cywilnoprawne uprawnienia osobiste mogą trwać po śmierci osoby, której przysługiwały. Z regulacji prawa autorskiego wynika, że mimo śmierci twórcy (uprawnionego) nie dochodzi do zerwania więzi osoby i jej praw osobistych. Na skutek śmierci twórcy nie wygasa więź twórcy z utworem stanowiąca istotę autorskich praw osobistych, owa więź istnieje w świadomości osób żyjących (łączymy przecież osobę zmarłego z dziełami stworzonymi przez niego za życia). Nie można powiedzieć, że na skutek śmierci osoba przestała być autorem dzieła i nie istnieje obowiązek wskazywania tejże osoby jako autora danego dzieła, nienaruszalności jego treści lub formy itp. W prawie autorskim pośmiertną ochronę praw osobistych twórcy postrzegać należy moim zdaniem jako realizację prawa, które powstało za życia twórcy w związku ze stworzeniem dzieła i trwa wiecznie niezależnie od tego czy żyje twórca dzieła. Z mocy art. 78 pr. aut. prawo to może być realizowane przez wskazane w przepisie podmioty¹⁷.

¹⁵ J. Barta, R. Markiewicz w: J. Barta, M. Czajkowska-Dąbrowska, Z. Ćwiąkalski, R. Markiewicz, E. Traple, *Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Warszawa 1995, s. 126–127.

¹⁶ Zob. szerzej G. Tylec, *Dobra osobiste...*, s. 526–533.

¹⁷ Odmienne B. Sołtys, który stwierdził, że więź twórcy z utworem, stanowiąca istotę autorskich praw osobistych (art. 16 pr. aut.), z chwilą śmierci zostaje bezpowrotnie utracona. Wobec tego niezaprzeczalnego faktu ochronę autorskich praw osobistych

3. Pośmiertna ochrona prawa osobistego do nazwiska w prawie firmowym

W literaturze wyrażony został pogląd, zgodnie z którym zamieszczenie w firmie nazwiska osoby fizycznej bez jej zgody (lub zgody małżonka i dzieci) jest bezprawne i stanowi naruszenie dobra osobistego¹⁸. Interpretacja obecnie obowiązujących przepisów prawa firmowego (art. 43⁵ § 3 k.c. i art. 43⁸ § 1 k.c.), mimo że zapewnia ono ochronę nazwisk osób zmarłych może budzić jednak wątpliwości, czy niezgodne z prawem posłużenie się nazwiskiem zmarłej osoby fizycznej stanowić będzie naruszenie dobra osobistego.

Artykuł 43⁵ § 3 k.c. stanowi, że firma osoby prawnej może zawierać nazwisko lub pseudonim osoby fizycznej, jeżeli służy to ukazaniu związków tej osoby z powstaniem lub działalnością przedsiębiorcy. Umieszczenie w firmie nazwiska lub pseudonimu osoby fizycznej wymaga pisemnej zgody tej osoby, a w razie jej śmierci – zgody jej małżonka i dzieci. Artykuł 43⁸ § 1 k.c. stanowi zaś, że w przypadku utraty członkostwa przez współnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, spółka może zachować w swej firmie nazwisko byłego współnika tylko za wyrażoną na piśmie jego zgodą a w razie jego śmierci – za zgodą jego małżonka i dzieci. Jeżeli ani małżonek, ani dzieci osoby już nie żyją, brak jest podmiotu, który mógłby wyrazić wymaganą zgodę na eksploatację nazwiska i z tego powodu wywieść należy, że zamieszczenie nazwiska (pseudonimu) takiej osoby zmarłej w firmie osoby prawnej jest niedozwolone¹⁹. W praktyce nie jest możliwe uzyskanie zgody małżonka i dzieci postaci historycznych na ich eksploatację w firmie i *de facto* używanie tego rodzaju nazwisk w obecnym stanie prawnym nie może mieć miejsca²⁰. Odmienny pogląd wyraził M. Wyrwiński, który stwierdził, że brak osób uprawnionych do wyrażenia zgody nie oznacza niedopuszczalności posługiwania się imieniem i nazwiskiem zmarłego

zmarłego trzeba rozumieć jedynie jako wyraz przyznania przez prawo przedmiotowe określonym podmiotom uprawnień, które w mniejszym lub w większym stopniu odpowiadają, co do treści, prawom osobistym twórcy z uwagi na istnienie w obrocie prawnym jego utworu (dzieła), B. Sołtys, *Nazwy handlowe i ich ochrona w prawie polskim*, Kraków 2003, s. 174.

¹⁸ A. Szpunar, *Ochrona...*, s. 159 i n.

¹⁹ Zob. J. Szwaja, *Firma w kodeksie cywilnym*, „Prawo Spółek” 2004, nr 1, s. 4.

²⁰ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010, s. 428.

w firmie. Autor ten postulował, aby w takiej sytuacji decyzję w tym przedmiocie podejmował sąd rejestrowy²¹.

Treść regulacji art. 43⁸ § 1 k.c. jest interpretowana w doktrynie w dwojaki sposób: można z niej wywodzić, że osoba fizyczna może za swojego życia wyrazić zgodę na wykorzystanie jej nazwiska w firmie jej następców prawnych *post mortem* a w razie braku takiej zgody po śmierci tej osoby decyzję podejmują jej najbliżsi lub, że osoba fizyczna może dysponować swoim nazwiskiem jedynie za życia, natomiast po śmierci, bez względu na jej wolę decyzja należy do jej najbliższych²². Przyjęcie pierwszej wersji interpretacji art. 43⁸ § 1 k.c. umożliwi decydowanie osobie fizycznej za życia na korzystanie z jej nazwiska w firmie po jej śmierci. W świetle regulacji prawa firmowego unormowanego w k.c. przyjęć należy, moim zdaniem, że na przedsiębiorcy ciąży obowiązek zmiany firmy w sytuacji śmierci osoby, której nazwisko jest w firmie umieszczone przy jednoczesnym braku zgody małżonka i dzieci zmarłego na jego dalszą eksploatację. Podobna sytuacja może mieć miejsce w wypadku odwołania udzielonej przez małżonka i dzieci przedsiębiorcy zgody na korzystanie z nazwiska zmarłego. Jak słusznie zauważono w literaturze, jeżeli ani małżonek, ani dzieci osoby zmarłej, której nazwisko jest wykorzystywane w firmie już nie żyją, brak jest podmiotu, który mógłby wyrazić wymaganą zgodę i dlatego zamieszczenie nazwiska (pseudonimu) takiej osoby w firmie osoby prawnej jest niedozwolone²³.

Niewątpliwie opisane w regulacjach prawa firmowego uprawnienie do posługiwania się nazwiskiem ma charakter osobisty, opisana konstrukcja różni się jednak od przyjętego modelu ochrony dóbr osobistych, gdyż reguluje kwestie korzystania z dobra, którym jest nazwisko po śmierci jego dysponenta. Argumentem na to, że na gruncie prawa firmowego dotyczącego nazwiska nie mamy do czynienia z ochroną dobra osobistego ale *sui generis* prawa do nazwiska niech będzie to, że powszechnie przyjmuje się, że spółka może w każdym czasie usunąć z firmy nazwisko byłego wspólnika i nie potrzebuje do tego jego zgody²⁴. Moim zdaniem,

²¹ M. Wyrwiński, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Warszawa 2004, s. 15.

²² Zob. M. Załucki, *Korzystanie z nazwiska jako elementu firmy po śmierci przedsiębiorcy. Rozważania na tle zgody małżonka i dzieci zmarłego*, w: J. Balcarczyk (red.), *Dobra osobiste w XXI wieku. Nowe wartości, zasady, technologie*, Warszawa 2012, s. 457.

²³ J. Szwaja, *Firma w kodeksie...*, s. 4.

²⁴ Zob. J. Mazurkiewicz, *Non omnis...*, s. 475.

opisane w przepisach prawa firmowego uprawnienie do posługiwania się cudzym nazwiskiem w treści firmy, jest *sui generis* prawem osobistym przysługującym dysponentowi nazwiska za życia oraz po jego śmierci lub jeśli dysponent nazwiska nie wyraził w opisywanej kwestii stosownego oświadczenia, prawem przysługującym wspólnie małżonkowi i dzieciom osoby zmarłej. Treścią tego prawa jest możliwość dysponowania nazwiskiem zmarłego w zakresie możliwości eksploataowania go w firmie przedsiębiorcy. W powyżej opisywanej kwestii odmienny pogląd wyraził M. Wyrwiński, który stwierdził, że jeśli „dana osoba fizyczna nie żyje i nie pozostawiła dzieci ani małżonka, nie oznacza to, że nie ma możliwości posługiwania się jej imieniem i nazwiskiem w firmie osoby prawnej. Wniosek taki znajduje oparcie w koncepcji ochrony dóbr osobistych, które nie mogą istnieć bez osoby, której dotyczą. Komentowany przepis ogranicza natomiast zakres osób, które mogą «dysponować» imieniem i nazwiskiem w zakresie wykorzystania go w firmie przedsiębiorcy wyłącznie do małżonka i dzieci zmarłego. Jeśli zatem brak tych osób najbliższych, nie jest konieczne uzyskanie zgody innych osób, np. spadkobierców. Podobnie jest oceniany przypadek używania w firmie imion i nazwisk (pseudonimów) postaci historycznych, których użycie nieobjęte jest zakresem komentowanego przepisu”²⁵. Powyżej zaprezentowane stanowisko M. Wyrwińskiego ujmujące ochronę nazwiska w sposób wąski (ograniczające je jedynie do osób żyjących), nie znajduje moim zdaniem potwierdzenia w wykładni gramatycznej ani celowościowej regulacji prawa firmowego. Nie sposób bowiem konstruować pośmiertnej ochrony nazwiska, gdy prawo to pojmuje się w kategoriach wygasającego wraz ze śmiercią podmiotu dobra osobistego. Gdyby ustawodawca pojmował nazwisko, o którym mowa w art. 43⁵ § 3 k.c. i art. 43⁸ § 1 k.c., jako wygasające ze śmiercią podmiotu dobro osobiste, nie wskazywałyby w treści tych przepisów osób uprawnionych do decydowania o używaniu nazwiska po śmierci jego dysponenta.

Odnosząc się do poglądu, zgodnie z którym zamieszczenie w firmie nazwiska zmarłej osoby fizycznej bez zgody jej małżonka i dzieci jest bezprawne i stanowi naruszenie dobra osobistego, zadać należy jednak pytanie, czyje dobro osobiste miałyby być w takiej sytuacji naruszone.

²⁵ M. Wyrwiński, *Spółka...*, s. 15, podobnie M. Wyrwiński, *Komentarz do niektórych przepisów kodeksu cywilnego (dotyczących firmy i prokury), zmienionych ustawą z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 03.49.408)*, LEX/el 2003, komentarz do art. 43⁵ k.c.

Nie jest to dobro osobiste w postaci nazwiska, przysługujące za życia zmarłemu, gdyż ono jak wynika z wykładni gramatycznej art. 24 k.c. wygasło z chwilą jego śmierci, wątpliwe jest także to by było to jakieś (wspólne) dobro osobiste małżonka i dzieci zmarłego. Z powyższego wynika więc, że prawo osobiste do nazwiska osoby zmarłej w firmie jest prawem osobistym *sui generis* zmarłego lub osób mu najbliższych. Jako, że brak jest podstaw aby domagać się respektowania opisywanych powyżej zasad prawa firmowego dotyczących nazwisk osób zmarłych w oparciu o konstrukcję ochrony dóbr osobistych (art. 23 i 24 k.c.) uznać należy, że kontrola respektowania powyżej wskazanych zasad prawa firmowego leży jedynie w gestii sądów rejestrowych. Kognicja sądu rejestrowego w powyższym zakresie wynika z treści art. 24 ustawy KRS²⁶ dotyczącego tzw. postępowania przymuszającego. Celem tego postępowania jest ujawnienie w rejestrze wymaganych przez prawo wpisów. Jedynym sposobem wymuszenia stanu zgodnego z prawem w opisywanym aspekcie mogą być tylko podjęte z urzędu działania sądu rejestrowego, które doprowadzą do używania nazwiska osób zmarłych zgodnie z wymogami określonymi w przepisach prawa firmowego.

4. Pośmiertna ochrona wizerunku i nazwiska Fryderyka Chopina

Jak stwierdzono w ustawie z 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina, nazwisko Fryderyka Chopina i jego wizerunek podlegają ochronione odpowiednio na zasadach dotyczących dóbr osobistych. Ochrona ta ma jednak charakter bezterminowy, co odróżnia ją od ochrony wynikającej z art. 23 i art. 24 k.c. Pieczę nad wyżej wymienionymi dobrami sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W literaturze zauważono, że w ustawie o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina doszło do ukształtowania ochrony osoby zmarłej niezgodnie z zasadą wykształconą w tym zakresie w polskim prawie. W mojej ocenie, w świetle regulacji cytowanej ustawy, wizerunek i nazwisko Fryderyka Chopina należy określić jako oznaczenia, które z mocy szczególnej regulacji ustawowej stały się dobrami prawnymi *sui generis*, z eksploatacji których korzyści ekonomiczne czerpie Narodowy Instytut Fryderyka Chopina. Mimo, że art. 3 pkt 5 u.o.d. wyraźnie deklaruje, że w art. 1ust 1 u.o.d. ustawy wymienione są dobra osobiste, to natura kreowanych przez ustawę praw do nazwiska

²⁶ Zob. art. 24 ustawy z 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (tekst jedn.: Dz. U. z 2007 r. Nr 168 poz. 1186 ze zm.).

i wizerunku Chopina znacząco różni się od praw osobistych kreowanych przez art. 23 i art. 24 k.c.

Ustawodawca zdawał sobie sprawę z tego faktu, gdyż w art. 1 ust 1 zd. 2 u.o.d. nakazał stosować do ochrony nazwiska i wizerunku Chopina ochronę prawną „odpowiednio na zasadach dotyczących dóbr osobistych” nie zaś wprost zasady dotyczące ochrony dóbr osobistych. Moim zdaniem, z analizy treści ustawy o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina płynie wniosek, że ustawa ta nie wprowadza ochrony prawnej dóbr osobistych osoby zmarłej lecz ustanawia ochronę prawną *sui generis* ukształtowaną „odpowiednio na zasadach dotyczących dóbr osobistych”. W żadnym razie ustawa o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina nie modyfikuje ogólnych zasad ochrony dóbr osobistych obowiązujących w prawie polskim, ale uświadamia podmiotom stosującym przepisy prawa, że istnieją inne, alternatywne spojrzenia na kwestię ochrony elementów ludzkiej tożsamości a w szczególności, że ochrona ta może dotyczyć także aspektów majątkowych związanych z człowiekiem i obowiązywać także po jego śmierci²⁷.

5. Przyczyny ochrony praw osobistych osób zmarłych – godność czy interes

Zgodzić należy się z poglądem wyrażonym przez J. Mazurkiewicza, zgodnie z którym ochrona dóbr osobistych po śmierci osoby fizycznej zasługuje na aprobatę m.in. ze względu na potrzebę ochrony ich godności²⁸. Z analizy obecnie obowiązującego stanu prawnego oraz sposobu wykładni obowiązujących przepisów nie wynika jednak, aby system prawny objął ochroną wartość jaką jest godność osób zmarłych i rozciągnął ochronę ich dóbr osobistych także na okres po ich śmierci. Co do zasady, poza kilkoma wyjątkami elementy tożsamości osób fizycznych takie jak: nazwisko, wizerunek, cześć, prywatność nie są objęte ochroną prawną po ich śmierci. Z faktu tego wynika więc wniosek, że godność osób zmarłych, co do zasady, nie jest objęta ochroną prawną. Jak wynika jednak z zaprezentowanych powyżej unormowań w pewnych szczególnych sytuacjach prawa osobiste osób fizycznych doznają ochrony prawnej także po śmierci osób, którym przysługiwały za życia. W świetle regulacji prawnych polskiego prawa cywilnego można natomiast mówić

²⁷ Zob. G. Tylec, *Imię i nazwisko osoby fizycznej oraz ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, Lublin 2013, s. 279 i n.

²⁸ J. Mazurkiewicz, *Non omnis...*, s. 31.

o pewnych wyjątkowych, wyraźnie uregulowanych w przepisach prawa sytuacjach, w których system prawny tworzy fikcje prawną i nakazuje osobę zmarłą traktować tak, jak gdyby przysługiwało jej określone prawo. Wydaje mi się, że kluczem do rozwiązania problemu pośmiertnej ochrony dóbr osobistych jest odpowiedź na pytanie, jakie argumenty skłoniły ustawodawcę do ochrony dóbr osobistych jedynie w okresie życia osoby fizycznej, jakie zaś względy skłoniły go do tego, aby w kilku wyjątkowych sytuacjach ochronę praw osobistych rozciągnąć także na okres po śmierci osoby fizycznej. Aby odpowiedzieć na to pytanie należy zauważyć, że istotą dobra osobistego jest istnienie nierozzerwalnego związku pomiędzy uprawnionym a pewnym dobrem. W okresie życia osoby fizycznej ów nierozzerwalny związek podmiotu i związanych z jego egzystencją dóbr polega głównie na psychicznej relacji osoby do przysługującego jej dobra osobistego. Można więc powiedzieć, że w odniesieniu do osób żywych system prawny chroni m.in. spokój życia psychicznego osoby związany z jej funkcjonowaniem w społeczeństwie lub możliwość samorealizacji osoby w społeczeństwie. Przy czym przez możliwość samorealizacji rozumieć należy taki sposób zachowania, który w świadomości uprawnionego ma mu dać poczucie komfortu psychicznego (szczęścia). Ochrona prawna, dotycząca jedynie osób żyjących, realizowana przez art. 23 i art. 24 k.c., dotyczy więc relacji, jaka zachodzi pomiędzy światem zewnętrznym a świadomością (psychiką)²⁹ osoby fizycznej lub relacją pomiędzy światem zewnętrznym a fizycznością osoby³⁰.

Po śmierci osoby fizycznej nadal można mówić o pewnej wzajemnej, nierozzerwalnej, relacji osoby fizycznej i jej dóbr osobistych, jednak charakter owej relacji jest już zgoła inny. Z całą pewnością owa nierozzerwalna relacja istnieje także po śmierci osoby. Zmarły nadal jest oznaczany swoim nazwiskiem, jego wizerunek za życia nie przestaje być jego wizerunkiem po śmierci, autor utworu (np. dzieła literackiego) jest autorem także po swej śmierci. Mówiąc jednak o naruszeniu dóbr osobistych osoby zmarłej nie można powiedzieć, że skutkuje to „zburzeniem spokoju życia psychicznego” podmiotu czy też uniemożliwia jego „samorealizację w społeczeństwie”.

²⁹ Naruszenie porządku owej relacji może prowadzić do naruszenia takich dóbr osobistych jak np. cześć ludzka, prywatność, nazwisko, pseudonim, twórczość artystyczna i racjonalizatorska, kult osoby zmarłej, wizerunek, prawo do głosu.

³⁰ Naruszenie porządku owej relacji może prowadzić do naruszenia takich dóbr osobistych jak np. życie, zdrowie, nietykalność osobista.

Jak słusznie zauważono w piśmiennictwie, źródłem oraz sensem ochrony dóbr osobistych jest godności osoby fizycznej. Mówiąc o ochronie godności żyjącej osoby fizycznej za pomocą konstrukcji dóbr osobistych (czci ludzkiej, prywatności, nazwiska, wizerunku itd.) mamy na myśli wyobrażenie o wartości danej osoby, jakie posiada ona o samej sobie oraz wyobrażeniu wartości, jakie inni członkowie społeczeństwa mają o niej. Po śmierci osoby fizycznej ochrona godności może być realizowana już tylko jako pewien sposób traktowania osoby zmarłej przez osoby żywe. Przepisy prawa mogą oczywiście nałożyć pewne obowiązki „godnego” traktowania osoby zmarłej. Sytuacja ta jednak odnosić się będzie do relacji: osoby trzeciej – dobro osobiste osoby zmarłej. W sytuacji ochrony dobra osobistego osoby żyjącej relacja ta dotyczy: osoba fizyczna – jej dobro osobiste oraz osoby trzeciej – dobro osobiste osoby żyjącej. Fakt, iż po śmierci osoby mówić można już tylko o relacji dobra osobistego i jego podmiotu jedynie z punktu widzenia osób trzecich (żyjących) przesądził o tym, że ustawodawca tworząc obecnie obowiązującą konstrukcję ochrony dóbr osobistych (art. 23 i art. 24 k.c.) nie zdecydował rozciągnąć tej ochrony na etap po śmierci osoby. Kwestią oczywistą jest to, że dużo bardziej doniosła jest potrzeba zapewnienia ochrony prawnej dóbr osobistych osób żyjących a więc sytuacji, gdy ingerencja w dobro osobiste wywołuje bezpośredni uszczerbek w sferze psychicznej lub fizycznej dysponenta dobra osobistego, niż ochrona dobra osobistego po śmierci dysponenta, gdy ma to już tylko na celu ochronę różnego rodzaju innych interesów, z całą pewnością mniej doniosłych niż bezpośrednia ochrona sfery fizycznej lub psychicznej osoby ludzkiej. Uważam więc, że zawężenie owej relacji i wygaśnięcie na skutek śmierci osoby fizycznej interesu, którym jest potrzeba ochrony relacji osoba fizyczna – jej dobro osobiste przesądziło, że art. 23 i art. 24 k.c. ma zastosowanie jedynie do osób żyjących.

O ile ochrona wartości określanych mianem „dóbr osobistych” za życia osoby jest istotna głównie z punktu widzenia jej interesów, o tyle ochrona pewnych wartości związanych z osobami zmarłymi może być już jedynie istotna z punktu widzenia żyjących osób trzecich. Wydaje się, że można postawić tezę, że ochrona dóbr osobistych osób żywych z art. 23 i art. 24 k.c. realizowana jest głównie w celu ochrony interesów osobistych podmiotów, którym te dobra przysługują. Ochrona praw osobistych osób zmarłych zaś ma już na celu jedynie ochronę określonych interesów osób najbliższych osoby zmarłej lub innych interesów

ogólnospołecznych. Tak więc ochrona prawna pewnej właściwej relacji pomiędzy zmarłą osobą fizyczną a jej dobrami osobistymi może być już tylko istotna z punktu widzenia osób trzecich (osób żyjących). Określone interesy związane z określonym traktowaniem osoby zmarłej mogą mieć jedynie osoby żyjące. Z punktu widzenia panujących w społeczeństwie obyczajów, norm moralnych czy też kulturowych pożądane może być np. zakazanie używania niektórych dóbr osobistych osoby zmarłej np. wizerunku lub nazwiska. Norma moralna, którą jest imperatyw ochrony godności ludzkiej może być odczytywany np. jako zakaz eksploatacji elementów tożsamości osób zmarłych w działalności komercyjnej. Tak więc określone interesy w używaniu lub zakazie używania dóbr osobistych osoby zmarłej mogą mieć członkowie rodziny lub państwo działające w interesie publicznym. Celem ochrony dóbr osobistych po śmierci ich podmiotu nie może być w żadnym razie ochrona interesów tegoż podmiotu. Osoba zmarła nie ma już bowiem żadnych interesów. Konstruując więc ochronę praw osobistych po śmierci osoby fizycznej nie czyni się tego dla dobra osoby zmarłej, jak wiadomo osoba zmarła nie potrzebuje żadnej ochrony. Wskazany zabieg może mieć na celu realizację jakichś innych celów istotnych jedynie z punktu widzenia osób żyjących. Prawodawca wprowadzając do systemu prawa regulacje mające na celu ochronę elementów tożsamości osób zmarłych w rzeczywistości ma na celu wywołanie określonych konsekwencji w rzeczywistości otaczającej osoby żyjącej. Uważam więc, że stwierdzenia o nabywaniu lub posiadaniu określonych praw przez osoby zmarłe oceniać należy w kategoriach fikcji prawnej stworzonej przez ustawodawcę w celu ochrony określonych interesów, nierzadko luźno związanych z osobą zmarłego.

Podsumowując powyższe rozważania, można zaryzykować twierdzenie, że z punktu widzenia interesów osób zmarłych nie jest istotne to, czy system prawny w należyty sposób chroni ich godność, zagadnienie to jest istotne jedynie dla osób żyjących. Mimo, że brzmi to paradoksalnie, ochrona godności osób zmarłych leży już tylko w interesie osób żyjących. Z analizy obowiązujących przepisów wynika wniosek, że ustawodawca dostrzegł pewne istotne interesy przemawiające za potrzebą ustanowienia ochrony prawnej pewnych wybranych elementów tożsamości osób zmarłych. Regulacjami prawnymi, które mają realizować ten cel są m.in. opisane powyżej art. 16 i art. 78 pr. aut, przepisy prawa firmowego oraz ustawy o ochronie dziedzictwa Fryderyka

Chopina. Kwestią wartą przeanalizowania jest więc na pewno to, jakie inne interesy związane z eksploatacją tożsamości osób zmarłych powinny być zabezpieczane przez system prawny. Moim zdaniem kluczem do zrozumienia obecnie obowiązujących regulacji dotyczących dóbr osobistych osób zmarłych jest uświadomienie sobie, że istniejąca ochrona w tym zakresie podyktowana została jedynie chęcią ochrony pewnych, uznanych za szczególnie istotne, interesów. Owe interesy są interesami osób żyjących i związane są z eksploatacją elementów tożsamości osób zmarłych. Dalszy rozwój unormowań prawnych w opisywanym zakresie powinien wynikać więc przede wszystkim z potrzeby ochrony istotnych interesów osób żyjących w powyższym zakresie. Ocena jednak tego, które interesy zasługują na ochronę i czy są to interesy majątkowe czy też potrzeba ochrony wartości moralnych powinna stać się przedmiotem pogłębionych analiz naukowych.

Streszczenie

W artykule opisane zostały regulacje polskiego prawa cywilnego, które odnoszą się do kwestii ochrony elementów tożsamości zmarłych osób fizycznych. Przeanalizowane zostały regulacje dotyczące ochrony autorskich praw osobistych, prawa firmowego oraz ustawy o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina. W artykule wskazane zostały różnice w konstrukcji ochrony prawnej dóbr osobistych osób żyjących i praw osobistych osób zmarłych. W treści wywodów zaproponowano odpowiedź na pytanie, dlaczego w pewnych sytuacjach prawa osobiste osób zmarłych podlegają ochronie prawnej w innych zaś tej ochrony są pozbawione.

Słowa kluczowe: dobra osobiste, prawa osobiste, prawa zmarłych, prawo autorskie, firma, prawo cywilne.

Abstract

The article presents regulations of the civil Polish law concerning protections of elements identity of the deceased person. There were analyzed regulations concerning protection of copyright moral rights, company law and the law on the protection of the heritage of Fryderyk

Chopin. The article indicated differences between the structure of the legal protection of personal rights of people living and personal rights of deceased persons. It was proposed answer to the question: why in certain situations, personal rights of deceased persons are protected by law while others are deprived of the protection.

Keywords: personal rights, personal rights, the rights of the dead, copyright law, company law, civil law.